

Kardaberazzen bizkaierazko dotrina: 1783ko edizioa

XABIER ALTZIBAR

(EHU, Leioa)

Aita Agustin Kardaberaz jesuita (1703-1770) misiolaria izan zen Bizkaia, Gipuzkoa, Nafarroa eta Araban. Jesusen Bihotzaren debozioaren aitzindari, kofradiak sortu zituen han-hor-hemen —aberats zein pobre, gizonezko nahi andrezko— eliztar guztiei irekiak, beraietan euskarazko liburu eta sermoiak egitera bultzatuaz. 1755etik aurrera, Loiolan egon ohi dela, euskarazko liburuak idatzi eta zabaltzera jo zuen, dotrinak eta, batez ere, debozio-liburuak argitaratuaz¹.

Christavaren bicitza izan zen lehena, 1760ko edizioa (Iruña, A. Castilla), behintzat, ezagutzen dugularik². *Eusqueraren berri onac: eta ondo escribitceco, ondo iracurteco, ta ondo itzeguiteco Erreglac* (Iruña: A. Castilla, 1761) liburuxoan Larramendi Lagundikide eta maisu hautatuari jarraitzen dio nahiz ez den hain garbizale hitz hau edo bestea erabiltzean. Ortografia kontuetan ere beren eztabaidatxoak izan zituzten, ikusiko dugunez. *Egercicioac* deituak (Loiolan S. Inazioaren gogo-ihardunak predikatu ohi zituen) lau partetan argitaratu ziren 1761 inguruan (Iruña: A. Castilla), azkenekoaren 1765eko edizioa izanik ezagutzen dena³. Bizkaieraz ere bada obraren zati bat, eskuizkribuz: *Aita San Ignacioren Egercicioen ganean Meditaciño*

(1) C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*, 1890-1932, Paris-Toulouse, 729-731. Ikus baita dakarren bibliografia: Lizargarate, *Vidas de algunos claros varones guipuzcoanos de la C. de J.*, 303-342 or.; P. Navarrete *De viris illustribus in Castella veteri S.J.*, 166-218; Jul. de Fonseca *Vida del P. Cardaveraz*, Madrid, 1862, etab. Geroago, G. González Pintado, S.J., *Vida del P. Cardaveraz*, S. Sebastian, 1947. A. Kardaberaz' *en euskal lan guziak*, Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca, 1973, L. Lopetegi S.J.-ren, "Introducción".

(2) "Según una carta del P. Larramendi al P. Berthier, publicada por el P. Fidel Fita en su "Galería de Jesuitas ilustres", existe una edición anterior, impresa en Pamplona, Anchuela, en 1744. No hemos podido encontrarla". L. Lopetegi, "Introducción", 26.

(3) Aita S. Ignacio Loyolacoaren *Egercicioac beren consideracio, ta afectoaquin...* (Iruña: A. Castilla). "No tiene fecha, pero parece de 1760, según otros de 1761". *Aita San Ignacioren Egercicioen ganean afectoac, beren Egempro, ta Dotrinaquin: edo Egercicioen Ilen Partea: Jaincoaren ministro celosoai Jesusen Compañaco ...* (Iruña: A. Castilla, 1761). Jarraian, 213. orrialdetik aurrera, 3. parte dator: *Ondo iltcen icasteco, ta ondo iltcen laguntceco Egercicioac: eta bidez eriai ondo itzeguiteco modua: azquenic gure Necazariac ondo bici, ta ondo iltceco bidea, bearren diran Dotrina, ta Egemproetan. Egercicioen Iruugarren Partea*. "De esta tercera parte se publicó un centenar de páginas, el comprendido entre las páginas 213 a 314, en tirada aparte, con el siguiente título: *Ondo iltcen icasteco, eta ondo iltcen laguntceco Egercicioac. Ondo ill nai dutenai, eta ondo iltcen lagundu nai duten Jaincoaren Ministroai, Jesusen Compañaco Aita Agustin Cardaberaz ec esquentcen dieztenac*. 1762. IHS. Urtean bear dan bezala. Iruñean: Libruguille Antonio Castilla-rem (sic) echean. Se reeditó en la misma casa en 1765". Lopetegi, "Introducción", aip. lib., 27. *Aita San Ignacioren egercicioen ganean, orien lau asteetaco meditacio laburrac, edo egercicioen laugarren partea, Jesusen Compañaco Aita Agustin Cardaberazec animen oneraco emana*. 1761 en urtean. Bear dan bezala. Iruñean: Libruguille Antonio Castillaren Echean. "Vinson dice acerca de esta edición: Je n'ai vu cette édition" (L. Lopetegi, Vinsonengandik jaso eta dakarren bezala).

laburrac, Jesusen Compañiaco Aita Cardaberazec Guipuzcoaco eusqueran iminijac, orain Bizcaicora biurtuac. Eta Confesiño eta Comuniñoraco Erreguac (Biblioteca de Loiola: MS del P. Cardaveraz). Dotrina bat atera zuen gipuzkeraz, Iruñean seguraski, ezagutzen ez duguna. Bizkaierazkoa, *Dotrina Cristiana edo Cristiñan dotrinea* 1762 edo ingurukoa da. 1763an *Jesus Maria ta Joseren devocioa edo iru persona divino orien eguiazco amorioa* atera omen zen Iruñan, Vinson-ek esana (*Essai...*, 218-219. or.), berak ez duela ikusi aitortuaz. 1766koa ezagutzen dugu (Iruña: Martin Josef Rada). Bizkaierazkoa, *Jesus, Maria, ta Joseren devociñoico Libruchoric atararico devociño batzuc* (Iruña: A.. Castilla, 1764) lehen ediziotik aterea bide da. 1764eko urte horretan argitaratu zen *Justuen ispillu arguia* ere (Iruña, A. Castilla) eta 1766an *Senar emazte santuac* argitaletxe berean.

Egilea hilda gero, Tolosako De la Lama-renean hasten dira argitaratzen Kardaberaz zenbait obra. *Mezaco Sacrificio, ta Comunio Sagraduaren gañean Dotrina. Ta beste Devocioen egercicioac* (1782) ez dugu ezagutzen baina bai geroxeagoko *Meza eta Comunioa. Eta oen gañeco Doctrina beste Devocioen Egercicioaquin* izenburuduna, esandako argitaletxetik aterea, data gabe⁴.

XIX. gizaldiaren amaieran argiratu zen *Ama veneragarri Josefa Sacramentu guciz santuarena Cerizñanaren Vicitza eta Vertuteac* (Tolosa: E. Lopez, 1882) eta XX. mende hasieran Kardaberazzen bizian Aranda kondeak galerazitako *Azpeitico Erri Chitez noblearen Gloria paregabeac edo Aita San Ignacioren bicitza laburra*.

Liburuok facsimil eran argitaratu dira Aita L. Lopetegi S. J.-ren, aurkezpen bikain batekin: *A. Kardaberaz'en euskal lan guziak* (Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca, 1974).

Dotrinen sailean sartuaz, aipatu dugu gipuzkerazko bat —ezagutzen ez duguna— atera zuelako kontua. Guk ezagutua honako hau da: *Christauaren/Doctrina,/ Aita Astetec erdaraz,/ eta guero/ Aita Agustín Cardaberacec/ euscaraz arguitara emana./* Donostian: Lorenzo Josef Riesgo Monteroren Moldizteguián (“Advertencia”, 2. or., 81. or.).

Data zehatz ez dakigu. A. Lopetegik 1762 baino geroxeagokoa izan daitekeela dio⁵.

Dotrina hau Kardaberazenean oinarritua bide da, izenburuan aditzera ematen denez. Hasierako oharrean gipuzkerazkoen artean harena hobesten dela esaten da, ez hain mordoilo ezta hain landu baina herrikoiagoa delako. 62-63 orrialdeetako oharrean aldaketen berri ematen zaigu: “...Aita Agustiñen beembait (sic) hitz aldatu ditugu, eta are gueiago dana laugarren Partean ceuden asco gauza ezarri ditugu hirugarren Partearen bucaeran”. Esandako orrialdeetatik aurrera gehitua eta edizioa J. B. Agirre klasikoak argitara ateraerazia dela dio Aita Lizargaratek (Sommervogel, *Bibliothèque...* II, 731).

(4) Fco. de la Lama-renetik Kardaberazzen liburuen berrargitalpen ugari atera zen: *Egercicioen* 3. parte, 1787 eta 1816an (L. Lopetegi “Introducción”, aip. lib., 27). *Egercicioen* IV. parte 1790an atera omen: “*Aita San Ignacioren Egercicioen gañean orien lau asteetaco meditacio laburrac, edo egercicioen (sic) garren parte. Jesusen Compañiaco Aita Agustín Cardaberazec animem (sic) oneraco emanac*. Bear-becela: Tolosan: libruguille D. Fco. de la Lamaren echean, 1780, 8., pp. 348” C. Sommervogel, *Bibliothèque...* aip., Lizargarate-k *Vidas...* en P. A. Iturriaga alegilariaren lekukotasuna jasoaz. *Jesus, Maria ta Joseren devocioa...* beste bi aldiz berrargitaratu omen zen Fco. de la Lama-renean, 1816 eta 1824ean. L. Lopetegi, aip. Sarreran.

(5) “Tal vez esta nota [“Advertencia”-n Kardaberazi buruz dioena] signifique que la fecha es algo posterior al 1762, pero no disponemos por ahora de otros indicios. Sabemos que Cardaberaz compró por esa fecha muchos ejemplares del Astete y que trabajaba en su traducción. Sin duda la imprimió también, al igual que su traducción vizcana, como se ha visto en el apartado D, pero no consta que la imprimiera en S. Sebastian, sino en Pamplona”.

Hona hemen bizkaierazkoa: *JHS./ Doctrina/ Cristiana/ edo Cristiñau Do-/trinea, bere Declaraciño/ laburra gaz: Itande, ta/eranzuerac gaz, Aita/ Astete ren Librucho-/ ric aterea./ Azquenean ari-/ men salvacioraco bear/ direan gauzaren/ batzuc./ Gucia Cura Jaun,/ ta Escola Maisuai Jesus-/ en Compañiaco Aita Agus-/ tin Cardaberaz ec/ ofrecietan, ta dedi-/ quetan deutse* (114 or., 11 x 6).

Inprenta eta data gabe datorren hau 1762an eta Iruñako Antonio Castilla-renean argitaratua izan zen, J. Urkijo eta E. S. Dodgson-en eritiziz⁶. Azken honek berriz atera zuen 1906an (100 aletako edizioa) izenburu honekin: *Christiñau/ Doctrinea/ Bizkaitarren Euskeraz/ Agustin Cardaberaz-ek/ 1762 garren hurtean agertual/ Iruñean/ Libruguille Antonio Castilla-ren Echean/ da barriro Argitara Euskelzale bik emona./ Bayonan/ La Renovatrice derichan Moldeteguian/ 1906 garren Hurtean* (128 or., 13 x 8). E. S. Dodgson-en gehigarri hauekin: “Las formas del verbo en este Librito”, “Fe de erratas” eta “Notas Bibliográficas”. “J. de Urkijo” bilduman (Gipuzkoako Aldundiaren Biblioteka) bada ale bat.

Kardaberaz hilda gero Tolosan eta F^{co} de la Lama-renean beste edizio hau atera zen: *Cristinaubaren/ Jaquinvia, Aita Astetec er-/ deraz eguina, Ceinian Aguertu, ta adierazoten dirian itaune, ta eranzutetan gueure/ Fedeco gauzaric/ biarrenac./ Ifinieban Bizcai-/co Eusqueran, Aita Agustin/ Cardaberaz Jesu-/ itiac./ Orain urteten dau/ eusquera apainduba-/ guan./ Biar dan leguez./ Tolosan: Francisco dela-/ma Liburuquillieren/ echian. 1783/ (74 or., 13 x 6).*

J. Urkijo-ren aleak bere eskuz idatzitako ohar dau dakar: “J. de V. 2657 (Véase V[inson]. 64) aunque no señala esta, muy rara edición, que lleva incluso un título distinto”. (Gipuzkoako Aldundiko Bibliotekan, “J. de Urkijo” bilduman).

Mintzagai dugun edizio honetan Kardaberaren 1762 edo inguruko testu orijinala guztiz aldatuta —erizpide argi eta garbiz— agertzen da hogeitatu bat urte ozta igaro zirelarik. Ez soilik lexikoan: grafia, deklinabide-atzizki, adizki eta hitzen ordenan ere bai. Ondorioz, beste edizio desberdin bat gertatzen da 1783koa. Aldaketon helburua berriaz adierazia dago izenburuan: “Orain urteten dau esquera apaindubaguan”. Dena dela, ohargarria iruditzen zait, ordura arteko bizkaierazko idazlanetan bederen, euskara modu apaindu baten bilaketa eta erizpide agerketa hain garbia.

Lan honen helburua aldakuntzon berri ematea da. Horretarako konparatu egingo ditugu 1762 edo inguruko orijinala, hitz-hasiz O izendatua (Kardaberazek idatzia izanaz gainera, eta bitarteko ezein edizioren berririk ezean, bestearen jatorrizkotzat, hipotesi gisa, onartzeko eragozpenik ez dugu ikusten) eta 1783ko Tolosakoa, inpri-

(6) “Don Jose Maria de Bernaola, Presbytero de Durango (Calle de San Agustin 8), al leer este librito antes de que yo hubiera tenido la ocasión de estudiarlo completamente, sacó una lista de la mayor parte de las erratas que se han quitado en esta reimpression. Observó que el Padre J. M. de Zabala lo menciona en el número 40 de su “Noticia de las Obras Vascongadas que han salido à luz después de las que cuenta el P. Larramendi” (San Sebastian, impr. I. R. Baroja, 1856). Los demás Bibliógrafos lo ignoran. En la cubierta del libro alguien ha escrito, hace muchos años “Zabala”. El mismo Heuskarófilo vió también que la cartilla debió de ser impresa en el año de 1762; porque el Patronato referido en la p. 102 fué proclamado “igaz”, en 1761. He visto después que esta fecha se confirma, porque el autor menciona, p. 85, lo que había dicho “Eusquerazco Egercicioetan”, en los *Exercicios en Vascuense* (sic) que él mismo había publicado en 1761, después de sus *Eusqueraren Berri Onac* (Buenas noticias para el Vasconense). En la última página de este librito de 1761 (cuya segunda edición se publicó en la librería de D. Eusebio Lopez, de Tolosa, en Diciembre 1898, Cardaberaz había ya anunciado su intención de publicar nuestra cartilla. La tipografía de esta *Doctrina* indica que fue compuesta en casa de Antonio Castilla, en Pamplona, quien imprimió dichos *Berri Onac, Exercicios*, y la mayor parte de las obras del P. Cardaberaz.

“Su descubrimiento fue anunciado por cartas más publicadas en *El Noticiero Bilbaíno*, 13 Sept. 1904; *Le Pays Basque* (Biarritz), 9 Oct. 1904; *Notes and Queries* (Londres), 2. tomo de 1904, p. 264; y *El Nervion* (Bilbao), 21 Enero, 1905”. E. S. Dodgson, *Notas Bibliográficas* (1906ko ediz.), 127.

1762koa omen delako kontuaz: “por tres datos internos Urquijo deduce que es de 1762 y de la imprenta de Antonio Castilla, de Pamplona” A. Lopetegi, aip. hitzaur., 27.

matokiaren lehen letraz izendatua hemen, hots T. Grafien sailean saiaturko naiz gehixeago 1783ko edizioan (T) erabiliak bai Kardaberazren teoria eta usadioekin bai ondorengo bizkaierazko idazleekin erkatuaz (Kardaberazren gipuzkerazko dotrinaren edizio datagabeak ez digu laguntza handirik eskaintzen). Hona hemen erabiliko ditugun bete zenbait laburdura eta zeinu: V(bokale), C(kontsonante), v(versus),: (edizio bietako testua bereizteko), / (zalantza adierazteko). Adibideetan agertzen den parentesi arteko zifrak zenbatasuna erakutsiko du.

Tolosako edizioak (T) zati batzuen ordena aldatu eta pasarte edo esaldi batzuek (Astete ta beronen dotrinaz, 66-67; edozenbat errezu 86-87, 91-110, "Bizcaitarrenzat ... avisoa ...", 112-114) edo moztuaz (Enkarnazio, Eukaristia, Penitentzia, 69-76) gainetik partetxo bat gehitzen du: "Jaquinvide biar andicua batio, ta confesinoiyaren ganian", 62-68. Edozelan ere laburragoa da T.

Hemen adibide franko —ez denak, ordea— jarriko dugu, diogunaren erakusburutako aski eritzirik. 1783ko edizioko (T) orrialdeak zenbaki gabe datozenez gero, neronek zenbatuak dira, izenburudunentzat lehen biak utzita, dotrina 3.etik hasten delarik ("Sarrerria").

Grafiak

Grafia batzuek sistematikoki aldatzen dira 1783ko edizioan (T).

1. *ea, ia, oa, ua* (O) ---> *ia, ij*^{V(a,e,o,u)}, *ua, ub*^{V(a,e,o)} (T)

Salbuespenak ditu *ij*^{V(a,e,o,u)}-k, besteek ez bezala. Bat, konstantea: *guzti*^{V(a,e)}:

guztia T18, 22, 55; *guztian* 60, 74; *guztiac*, 3, 18, 21, 30, 68 (erg. pl.), 72; *guztiaz* 29, 30, 38; *guztien* 4(Ave Marija), 7 (2), 24, 38, 45, 56, 74; *guztiaren* 73; *guztiai* 55; *guztietati* 56, 70; *guztietan* 24, 54.

Gainera, erdaratiko hainbat hitz ere bitarteko < j > gabe idatzi ohi dira 1783ko edizioan:

Ciencia T50; *continencia* 51; *paciencia* 51; *concienciaco* 69, *conciencia* 72; *penitencia* 72, *penitenciac* 74; *maliciaz* 72; *achaquiariac* 67.

Beste hitz batzutan salbuespenak bakan gertatzen dira (*iguerian* T66; *loiqueria* 73; *escuca-atseguin-garriac* 73; *bildurtiai* 73; *andia* 61, *arpeguia* 63, 66; *gueistaqueria* 64; *ezaquian* 65; *dirudiana* 67). I eta a bokale artean < y > ere agertzen da inoiz (*jaquiya* T60; *daquiyla* 73; *achaquiariac* 73). Ai, ei diptongo ondoren < j > urrituz doa: *daijana* T18/*aldayala* 70; *naijaz* 18; *gueijago* 8, 30, *gueijeguin* 46, *gueijenean* 45/*gueyago* 30, 67, 68, 69, 72, *gueyagò* 64, *gueyaguan* 66, *gueiago* 70, 74; *beian* 36.

E, o, u-ren aurrean ere, gehienetan < j > rekin idatzi arren, zalantzak ageri dira:

daquijenac T22, *miragarrijena* 17 eta arestiko *gueijeguin* 46, *gueijenean* 45 baina *andienetati* 61; *erijotzaco* 5, 56, *erijotzia* 9, 56; *erijotziaz* 13, *erijotzati* 20/*eriotzia* 60; *areriyo* 13; *pecatarijoc* 5, 9; *zorijoneco* 54, *zorijonecuari* 55 (2), *zorijontasunen* 54; *bijotz* 54, 56/*viozeco* 60, *biotzeco* 70; *Amodijozcua* 41/*amodiyoz* 58 baina *juicio* 60, *Juicio* 73; *precioso* 56, *jaijo* 9(2), *jaijozan* 5, 20, *jaijozala* 9/*jayoten* 65, *Jayotcen* 15; *deijozula* 55; *arerijuetariac* 4, 12 baina *terciuan* 61.

Erregularra da *ub*^{V(a,e,o)}. Adibidez, eta *uba* alde batera utzirik:

zubei T68, *zeuben* 68; *diabruben* 61; *santubèn* 21; *condenaubèn* 20; *pecatubèn* 70; *cerubetan* 26; *mandamentubetati* 69; *erzitubelaco* 10; *erbestetuboc* 6; *cristinauboc* 15.

E, i, o, u bokaleak ondoko *a*-rekin (eta guttiagotan izan arren, *i* edo *u, e* edo *o*-rekin) elkartzean aldaketarik gabe idatzi ohi zituzten idazleek gipuzkeraz (Larra-mendi, Mendiburu, Kardaberaz...) lapurtarrek bezala, hots, fonetismorik jaso gabe. Bizkaierazko liburu eta idazlanetan ere modu berean idatzi ohi ziren eta Kardaberazek ere hala egin zuen bere bizkaierazko bietan.

Hala ere, *Eusqueraren berri Onac*-en (1761) "Andre Elorriarraren Erretorica"-n eta asteko egunen bizkaierazko izenak ematean < b > erabili zuen *u* eta *a, e* bitartean: *cituban* 3, 43, *segurubena* 43; *Egubena* 47; *Egubacoitza* 47. Olaetxearen dotrinaren 1774eko edizioan ere azaltzen da (Vitoria, Thomas Robles eta Navarro) eta, beraz, 1783rako erabilia zen. Bermeoko *Errosariyo edo Coroa Santuban* (Bilbo, 1780) ere erabiltzen da *uba* (eta *iya*), izenburuak erakusten duenez, beterik ez baitugu ezagutzen (cf. *BAP*, 1974, XXX, 268-269). *Uba* eta *ija* sistematikoki erabiltzen dira baita bertako frantziskotarren komentuan zegoen N. de la Quadra-ren *Doctrina Cristiana* eta *Exercicio santo para ayudar a bien morir*, 1784ean datatu eta inprentarako prest utzietan.

Olaetxearen 1780koan, *ia* (< *ea*) agertzen da (Vitoria, Thomas Robles eta Navarro).

P. P. Astarloaren "Achloratu"-ri (Peñaflorida) gorazarrezko neurtitzetan (cfr. J. de Yrizar "Peñaflorida, Crillon y Astarloa", *BAP*, V, 1949) eta Markinako pelotarie-netan (cfr. W. Humboldt "Extracto del Plan de Lenguas" *RIEV*, 1935, XXVI) *uba* eta *ija* gutxienez idazten dira. Ondorik mintzagai dugun Tolosako edizio honetan *ija* (< *ia*) eta *ua* (< *oa*) agertzen dira moldez, agian lehen aldiz bizkaierazko liburuetan. Olaetxearen dotrinaren 1787ko edizioak ere, inprenta beretik aterea, hots, Tolosako Francisco de la Lama-renetik, aldakuntza berak dakartza (1785 baino aurrekoa dirudien dotrina horren edizioan *iia* dator *ija*-ren ordeztu eta Kardaberaz beraren *Egercicioen* bizkaierazko itzulpen eskuz eskribatuan biak). 1794eko dotrina laburra, egilearen bizian azkena, *ia, ija, ua, uba* sistema sendotzera dator.

Kardaberaz eta Olaetxearen liburuok ez ziratekeen, noski, eskualde edo bikaria bakar batetarako. Bestalde, eguzkialderago normalagoa zatekeen erabilpen hori eta hala gertatu zela dirudi. Adibidez, J. A. Mogelen hasierako sermoietan (1772 inguruan) agertzen ez badira ere, bai geroagokoetan, *uba* aurrena, eta Markinako iturriko laukoetan (1787). Edozein modutan ere haren liburu ospetsuak baino lehenagokoa da. Anibarro berak ere erabili zituen *ija, uba* bere hasierako sermoietan (Zarauzko komentuan). *Osaba baten instruccinua* edo Oñatiko eskuizkribua deritzanean ere azaltzen dira.

P. P. Astarloak bizkaieraren ezaugarritzat jo zituen, mogeldarrek eta Fr. J. A. Uriartek erabili, L. L. Bonapartek ereduizat jar eta S. Aranak guzti hauengandik jaso eta kanonizatu.

Fonetika aldetik bizkaieran oinarri zabalak dukete geografiaz. J. M. Zabalak ere badio: "En Marquina y mucha parte de Vizcaya" (*Noticia de las obras bascongadas...* S. Seb., I. R.. Baroja, 1856.)

Beraz, badirudi, bizkaiera idatzizko tradizio sendo baten faltaz *ea, ia, oa, ua* zaharragoen ordeztu *ia, ij^{V(a,e,o,u)}, ua, ub^{V(a,e,o)}* nagusituaz doazela apurka apurka XVIII. mendean, sakoneko arrazoiak garbi ikusten ez ditugun arren. Nolanahi ere, Kardaberaz *ea, ia, oa, ua* erabat aldatzen ditu Tolosako edizioak, jatorrizko grafia horietatik aldentuz.

1783ko ediziora itzuliaz, salbuespen edo, hobeki esan, aldaki bat badu *ia*-k ere, *ya*, alegia, nagusi dena *oe* (batez ere *-noe-*) eta ondorik doakion *a* bokaleak bederen elkar jotzen dutenean (hitz bukaeran *oe* agertzen da bai O bai T-n):

Doea (don) 060 (4), 61 (4); *Doya* (don) T50 (5), 51, *Doyac* 50, *doyen* 53; *confesinoyan* T72, 73, *confesinoya* 68/*confesinoia* 37, *confesinayaren* (sic) 71, *confesinoyaren* 62, 68; *absolbicinoya* 70; *devocinoya* 3; *oracinoyac* 14; *obligacinoy-etati* 69; *tentacinoyan* 26/*tentacinoina* 4; *confirmacinoya* 37; *bedincacinoyaz* 43; *esplicacinoya* 57; *condenacinoya* 60 baina *Oliacinoina* 37; *persecucinoina* 53; *parcacinoina* 6; *comuninoia* 6, 37; *sermoia* 43.

Bestenaz, < y > ugari ageri da diptongoetan, batez ere hitz bukaeran, baina < i > /- < y > zalantza da nagusi (soilki *Jangoycua* / *Jangoicua* kasuan jaso ditugu i-dun grafiak)

T: *Bay* T13, 16, 17 (3), 18, 48, 59, 63, 74; *nay* 54; *amay* 17, 56; *diraubenay* 18; *illay* 36; *amesezcuay* 30; *gauzay* 30; *jay* 34; *orayn* 62; *gaysuac* 35; *lèy* 64; *oney* (=hau ei) 54; *Erreynuba* 24, 53/*Erreinuba* 4; *orayndino* 65; *edoceymbere* 39; *ceyn* 18, 19, 26 (2), 30, 39/*cein* 5, 27, 29, 32; *edoceyn* 60; *beyn* 34, 62; *oy* 64; *Jangoycua* 7, 12, 17 (4), 18 (2)/*Jangoicua* 8, 23, 28, 29 (2); *Jayncua* 58 (2), 64/*Jaincua* 4, 58; *Jangoycuac* 12 (3), 16/*Jangoicucac* 55; *Jangoycuari* 35/*Jangoicuari* 43, 55; *Jangoicyo* 17 (2), 18, 19, 30, *Jangoico* (sic) 17/*Jangoico* 5, 8 (2), 10, 55, 56; *Jangoicyo tasunaz* 20/*Jangoicotasunaz* 20; *Jangoicyuaren* 45 (2), 62/*Jangoicua* 7, 10, 20, 63; *Jayncuaren* 66, 69 (2)/*Jaincuaren* 5, 7; *Jangoicyuaz* 12; *Jayncuaz* 61; *Jayncuari* 64; *Jangoicyozco* 18; *Jangoicyuac* 18, 49 (2); *Jangoicyuagaz* 23; *Jangoicyuagana* 27; *Jayncuaren* 13 vs *Jaungoicua* 17; *Jaincuac* 3 (3), 6 (2); *Jangoicyuagan* 5; *Jangoicotasunari* 8 (2); *goitu* 13.

Edozenbat aldiz agertzen da < y > beste kasu batzutan ere (-e eta kutsaduraz, agian, -i bukaeradun hitz batzutan -*tya*, -*guy*-, -*quy*- kasuetan eta abar.):

icustya T49; *enzutya* 49; *eguitya* 49; *ucututya* 49; *Vorondatya* 50; *santya* 17; *andya* 64; *donguya* 31, 63, 71; *leguyac* 39; *beguyacaz* 66; *eztaguyen* 67; *daiquyana* 67; *gaisquynai* 26; *aguynduten* 34; *ory* 13 (2)/*ori* 27; *by* 58; *yragotia* 35; *yto* 33; *baqueya* (!) 51; *artzeya* (=artzeia) 41, 49.

2. $iV^{(a)}$ - (O) ---> jV (T)

Bai < *e (bokale aurrekoan) bai < *dj kasuetan gertatzen da, azken honetan normalagoa delarik.

Salbuespenak O-n: *Jangoico*, noski (baina *iabe en* 63 (2) eta *Jaquintasun en* 60 (*Jesus, Maria ta Joserren devociño*..., 1764, *iaquin, iaquituria* etab. baina *jabe* eta, noski, *Jaincoa*). Kardaberaz < j > ren kontrakoa zen, teoriar behintzat (*Eusqueraren berri Onac*, 24), eta bizkaierazko idazlanetan < i > dunak nagusi dira aipatu salbuespenak kontutan harturik:

iarriric 06; *jarriric* T5; *iabe en* 063 (2); *jaube* T53; *iacan* 041, 52, *baiaco* 54, 82, *ezpaiaco* 82; *jacan* T42, *jacon* 31, *jacalaco* 71; *iatorzu* 013, *iatorcuna* 50; *jatorzu* T10; *iagote* 029, *iagoquee* 55; *jagocue* T22.

1783ko edizio hau baino lehen, Olaetxearen dotrinarenetan (1763 —ikus “Avi-soa”—, 1774, 1780) < j > (bokale aurrekoa) idazten da. Geroago markinarrek sendotu zuten baina Añibarrok *Escu-liburua*-ren 2. edizioan (1821) aldatu eta < y > bultzatu zuen, J. M. Zabala jarraitzaile zuela.

3. $tcV^{(e,i)}$ (O) -> $tzV^{(e,i)}$ (T)

E, *i* bokaleen aurrean O-n *tc* idatzi ohi dena, *tz* T-n:

curutce 03, 4, 13, 14 (3), *curutceac* 17, *curutcearen* 17, *curutceco* 26/*curutce* 15, *curutzeac* 17: *curutze* T11 (2), *curutzian* 20; *quentceco* 051: *quentceco* T39, 40; *gorputceco* 034: *gorputzeco* T30, 64, *gorputzian* 65 vs *gorputceco* 49; *Biotceco* 051, 79 (3), 81, 86, *biotcera* 93: *bijotzeti* T53; *atzerapen* 057= *atzerapena* T46; *bicitcea* 07: *vicitzia* T63, 71; *eriotzea* 011: *erijotziaz* T13, *erijotzia* 56, *eriotzia* 66; *zortci* 063/*zortzi* 62: *zortzi* T52, 53; *zortcigarrena* 09, 41, 53: *zortzigarrena* T5, *zorzigarrena* 7, 32 vs *zorcigarrena* 43; *bederatci* 052: *bederatiz* T42; *bederatcigarrena* 09, 43, 53, 61: *bederatzigarrena* T7, 33, 43, 51; *etcitean* 061: *etzieran* T13.

Aldiz < c > idazten da ia beti *e*, *i* bokaleon aurrean bai O bai T-n, zalantzatxo batzu (*ceul/ zeul*, *ceure/ zeure* edo < z > duz hitz bakanen bat ezik. Asimetria bat gertatzen da, beraz, grafia hauetan Tolosako edizioan.

Larramendik hasi eta Mendiburu eta Lariz-ek (1773ko ediz.) ezarrirako bidetik (cfr. J. A. Lakarra "Larramendiren Azkoitiko Sermoia [1737]", *ASJU* XIX) dabil T tz hautatzean. Geroago, markinarrak zalantzan dabilizan bitartean, Añibarrok tz hautatuko du, Larramendiren ildotik, baita *n*, *r*, *l* ondoan ere. N ondoren, bai O bai T-n *cV^(e,i)*, *zV^(a,u)* da nagusi (adib. *enzun*, *eranzun* eta gazteleratiko hitzetan: *esperanza*, *ciencia* ...), digrafoak gutxiagotan azalduaz. Aldiz, *r*, *l* ondoren ugariagoak dira hauek bietan. Honetan Kardaberazeko joera (*Egercicioac*, *Jesus*, *Maria* ta *Joseren devocño batzuc* ...) jarraitzen du, orohar, Tolosako edizioak.

< s > eta < z >, *ts* eta *tz* ongi bereizten dira bai O bai T-n. *Ts*-ren ordeztu O-n *st* batzu ageri dira, T-n zuzenduak: *deustezu* 036,55: *deustezu* T28; *deustegu* 036: *deustege* T28.

< s > bitua ere, hots, *ss* usu ageri da bai O bai T-n. Edozenbat hitzetan, O-n beti edo ia < s > bakarra dagoenean, T-n bitua da nagusi:

jausi 034: *jaussi* T26, 42, *jaussitassun* 46 baina *jausten* 26 (2), 42, *jausteco* 70; *jaso-teco* 035: *jassoteco* T26, *Jasso* 23; *osoa* 041, 43, *osasuna* 54: *ossobat* T31, *ossua* 34, *ossoro* 40, *ossasuna* 44/*osoz* 60, *osuaz* 62; *mesedeac* 030: *messediac* T23, 27, *messe-de* 50; *esan* 031, 25, *esazu* 30, 43: *essan* T11, 14, 17, 19 (2), 23, 26, 27, 31, 33, *esai-zu* 15/*esan* 27, 61, 70, 71 (2), 73, *eseban* 27, *esaizu* 15; *esana* 04, *esana gaitic* 53: *essanaz* T3, 43 (2), 53, 64, *essanadan* 24, *essaca* 33; *esatea* 0 42, *esatean* 30: *essatia* T7, 33/*esatia* 71; *essaten* 028 (cfr. *Egerc. I essadazu* 344 (Coplas), *essango* 346); *essaten* 21, 23, 27, 33 (2)/*esaten* 13, 57, 72; *asserracunciaren* T47, *asserreric* 53.

Beste hitz edo atzizki (-*tasun*) batzutan, ordea, zalantzan < s > bakardunak nagusi ateratzen dira:

icusi (= 020, 47) T15 (2), 25, 68, *icusico* 52, *dacusen* 28, *dacuscun* 29, 37, *dacuscu-zan* 69, *eztacusuna* 38/*icussi* 15, 36, *icussita* 28; *guraso* (= 011) T66, 67, *gurasuac* 67, 68, *gurasuetati* 39, *gurasuen* 32/*gurasso* 9, *gurassuai* 7, 31, *gurassuen* 31; *ondasunen* T33, 46, *ondasunen* 53, *ondasunetan* 21/*ondassun* 7; *ciurtasun* 53/*ciurtassun* 52, *ciurtassuna* 48, *ciurtassunaren* 54; *ontasuna* 51 (2)/*ontassun* 56; *sendotasunaren* 50/*sendotassuna* 48; *zorijontasunac* 52/*zoriontasunac* 53; *Jangoicotasunaz* 20, *Jangoiycot tasunaz* 20; *Guizatasun* 8, *Guizatasunari* 9, *Guizatasuna* 57; *argaltasunac* 35; *naguitasunez* 37, *Naguiatasunaren* 47, *naguitasuna* 45; *cequentasuna* 44, 46; *Prestutasuna* 47; *garbitasuna* 47, 51; *Prestatasuna* 47; *biguntasuna* 51; *zwritasunaz* 59; *gogortasuna* 60; *gozotasun* 6; *ausi* T61, *austendanian* 45/*aussi* 45; *nausienera* 64/*nagussijaguac* 32; *gose* (= 062) 54/*gosse* 52.

Latin edo gazteleratiko hitz batzutan, aldiz, O-n *ss* dago eta T-n bakarra:

posseidu 062, *posseiduten* 63; *passiño etan* 064; *necessidadezco* 048; *confessadu* 051 (2), 78, 82: *confesau* T69, 71, 72, 73, *confesautzaca* 71/*confessau* 42; *confessetea*

044, 82 (3): *confesetea* T34, *confesetara* 64, *confesetan* 69, 70, 71, 72, 73/*confessetan* 55; *confessetaco* 077, 82: *confesetaco* T69/*confesetaco* 56; *confessore* 082: *confessore* T73, *confessoreric* 74, *confessoriac* 73, 74/*confessoriac* 40.

Izan ere Kardaberaz eta Larramendik erabili izan zuten ss digrafoa horietako hitz batzu idazteko: *Egerc.* 1 99 *confessore*, 266 *confessioan*, 263 *confessatcen*, 25 *confessio*, 250 *confessoreac*, 259 *confessatu*; 13 *essamen*/309,320 *esamen*; *Azkoit.Serm.* (1737) 11 *passio*, 14 *passioco*.

Geroago, P. P. Astarloa ss euskal alfabetoan sartzearen alde aterako da eta idazterakoan erabili ere erabiltzen du. Baita bere anaia Fr. Pedrok ere: *Urt. Dom.* t. II 89 *gossiac*, 116 *asserria*.

4. ss /š/ (O) --- > < s > (T):

elessa 07, 19 (2), 20, 28, 29, 30, 35, 37, 43, 44, 47, 51: *Elisa* T6, 22 (2), 27, 34 (2), 37, 42, 44 baina *Elissa* 16; *elessaco* 014: *Elisaco* T14, 15 (2), 45; *Elessea* 028, *Elesse aren* 054, *Elessaren* 56: *Elisia* T22, 29/*Elissia* 21, *Elisara* 62, *Eliz-guizonac* 44; *guessoac* 045: *gaysuac* T35, *gaiso* 64; *noss* 022, 46, 55 (2) baina *noz* 16: *nos* T13, 36, 45, 65; *isilecua* T33, *isildu* 64, *isilduten* 74.

Kardaberazek ss erabili ohi zuen beste obretan ere: *Egerc.* 1 316 *issill*, 345 (Coplas) *issillic*; 268 *gassoric*, 318 *gassioac*; *Eusqueraren berri onac* 61 *gassoaquin*, 62 *gassoai*; 38 *guisagassoa*. Larramendik, aldiz, *is* (hiztegi) eta sy. J. A. Mogelek *eleis* sermoietan, *eless*—Kardaberazek legez—gehienbat *P.Ab.* eta *Conf. Ona-n*, *nos P.Ab.* eta alegietan, *gaiso* sermoi, *P.Ab.* eta alegietan baina *gaisso Conf. Ona-n* eta *issillia* beti *P.Ab.*, alegi eta *Conf. Ona-n*.

5. inV (O) - > inV (T)

Sistematikoki gertatzen da *-ino* (< *-ion*) kasuan:

oraciño 035, *oraciñoac* 18, 30, *oraciñoen* 24: *oracinoe* T24, *oracinoya* 14, *oracinoeric* 27; *confesiñoa* 048: *confesinoe* T69, 74, *confesinoeti* 70, *Confesinoia* 37, 40, *confesinoyan* 73, *confesinoera* 70, *confesinoeco* 39; *comuniñoa* 07, 48: *comuninoia* T6, 37, *comuninoeco* 43, 60; *devociño* 038, *devociñoa* 3: *devocinoe* T29, *devocinoya* 3; *confirmaciñoa* 048, *confirmaciñoeco* 50; *confirmacinoya* T37, *confirmacinoeco* 39; *tentaciñoan* 05, 34, *tentaciñoen* 54: *tentacinoian* T4, *tentacinoyan* 26, *tentacinoen* 44, *tentacinoe* 13; *bendiciñoa* 053: *bedencacinoya* T45; *oleaciñoa* 048: *oleacinoia* T34, *oliacinoia* 37, *Oliazinoeco* 43; *encarnaciñoeco* 068 (2): *encarnacinoeco* T57, *encarnacinoeco* 57; *parcaciñoa* 053; *Estrema Unciñoa* 048; *divisiño* 017; *disposiciño* 051; *persecuciñoa* 064; *esplicacinoya* T57; *persecucinoia* T53; *absolbicinoya* T70.

Beste hitz batzutan ere bai, inoiz zalantzaren bat izan arren:

Christiñau 028, 30, 31, *Christiñaua* 13: *cristiñauen* 13: *cristinau* T3, 10, 22, 69, *cristinaubaren* 10; *iñor* 041, *iñori* 41, *iñoen* 42, 43: *inor* T32, *inori* 32 (2), 54, *inoren* 33, *inoc* 65, baina *inos* 21, 63 baina *iñorgaiti* 33; *jaquiñaz* 018 (2)/*jaquinaz* 19 (2), *jaquinic* 78: *jaquinaz* 14 (3), 15, 67, *jaquinez* 66, *jaquinic* 69, *jaquinac* 71 baina *jaquiñenac* 60; *dinözu* 029, *diñonac* 43: *dino* T60, *dinue* 65, *dinozu* 22; *Erreguiña* 036; *diñadadean* 041, *diñaco* 54; *onegiño* (sic) 065; *premina* T31 (2), *preminadunac* 52, 53, *preminazco* 64 (*premiaczco* 51), *preminazcua* 42, 71; *ariña* T42, *arinac* 71; *esamina* T69.

O-n bada inV ere:

Virgina 025, 26, *Virginen* 68, *Virgineari* 35, 87 (2) baina *Virgiña* 6, 8: *Virgina* T6 6, 27 (2), 55 (2), *Virginaren* 57 (2), *Virjiniari* 27, *Virginiagandic* 5; *Imagina* 036 *Ima-*

ginea 36, *Imaginai* 36; *sinistu* 010 (3), 11, 30, 38, *sinisetan* 28, 39 (3), *sinisetandot* (6), *sinisetea* 48: *sinistu* T8 (3), 9 (3), 29 (2), 30, 47, *sinistuten* 22 *sinistutia* 38; *eguinico* 039, 50: *eguinico* T73, 74, *eguinic* 57, *eguinac* 35 (2), 38, baina *eguiña* 65; *bardina* 027; *aleguinaz* T54, 69; *Adina* T49, 50; *atseguinic* T53 baina *atseguinen* 33; *cirquinic* T65; *ciquinac* T72; *ifini* T70; *orayndino* T65.

Jesus, Jose ta Mariaren devociño... (1764) liburuan dotrinan legez idazten ditu hitzak, hots, batzu *iñV* (*devociño, oraciño* eta *-iño* bukaeradunak, *Christiñau, erre-guiña, diñoan, diñaco...*) eta beste batzu *inV* (*VirginV, doctrinV, atseguinV, ale-guinV, eguinV, deseguinV, ipini, sinistV, esquini, imagina, mina, zutinic...*) zalantza-txo batzu egon arren (*jaquiñac/jaquina, iaquinac, baciñean/cineanean*)

Aurretik, eta gipuzkeraz, *iñV* nagusi da *Egerc.* Iean baina zalantza ugari dago *Egerc.* II, III eta *Eusq.ber.on.*-en (azken honetan, adibidez, *jaquiñV/jaquinV*). Teorian < ñ > dunak hobesten ditu (*Eusq. ber. on.*, 25). Honetan ere Kardaberaz Larramendiren jarraitzaile dugu: "El ña, ñe, ñi, ño, ñu es corriente, aunque en tales quales voces ay alguna variedad como miña, ô minà, iñor, inor, ceiña, ceina. Dexando estas cortas diferencias se puede decir que este es el dialecto de mas gusto ..." (*Dicc. Tril.*, XXX "Dialecto de Guipuzcoa"). Larramendiren euskarazko idatzietan *iñV* guztiz nagusi ageri da, hitzen bat edo beste izan ezik. J. A. Mogel (ca 1800), Pr. Bartolome eta Fr. P. Astarloagan zalantza franko dago, honen arrazoia, ziur asko, idazterakoan bustidura berari-berariak markatzea beharrezkotzat ez jotzea izanik (cf. L. Mitxele-na "El texto de P. Ab.", *ASJU*, 1978-79, 212, orain *SHLV*). Añibaroren *Escu-liburua*-ren 2. edizioan ere < ñ > ak gutxitu egiten dira (cfr. B. Urgell, "Esku-liburua-ren grafi aldaketak (1807-1821)" *ASJU*, XXI-2, 1987, 357-387).

-Vñ (O) ---> -Vin (T)

Hitz bukaeran, disptongo —*ia* edo *ei* batez ere— ondoren, aldaketa garbia T-n berriz ere:

ceñ 06, 13, 21, 24, 28 (2), 31, 32, 33, 34, 35, 38, 41 (2), *edoceñ* 50: *cein*T5, 11, 17, 24 (2), 25, 27, 29, *ceyn* 18, 19, 21, 26, 39, *edocein* 60: *orañ* 06, 17, 63; *orain* T6, 14, 29, 53; *añ* 055: *ain* T45; *beñ* 044: *beyn* T34; *usayn* (=usain 059) T49; *oin* T68.

Testuinguru honetan Kardaberazek < ñ > z idatzi ohi zuen gehienbat bai bizkaierazko dotrina baino aurretik (*Egercic.* I., *Eusq.berr.On.*) bai geroago ere, bizkaierazko debozio-liburuan non dotrinako grafia beretsuak agertzen bait dira, sail honi dago-kionez, ezbairen bat gorabehera (*ain* 155). < N > aurreko *i* zela eta ez zela, *Egercic.* Iean bere zalantzak izan ondoren, *i* alferrekotzat jo zuen (*Eusq.ber.on.*, 25) eta Larramendirekin eztabaidak izan zituen. "Escribase *aiñ, ceiñ* y no *añ, ceñ*" ziotson honek bere zentsuran baina Kardaberazek ihardetsi zion berari jarraitu baino ez zuela egi-ten, maisutzat hartuaz ortografian (cfr. "Larramendi y Cardaveraz. Censura y réplica inéditas sobre un libro de piedad *ASJU* II, 1968). Alabaina, euskaraz idaztean, hitz bukaeran Larramendik *i* erabiltzen du ezbairik gabe, oker ez banago. Ondoren ñ ala *n* jarri, hor du zalantza (*aiñ/ain, ceiñ/cein, oraiñ/orain*). Geroago J. A. Mogel eta markinarrek bustidura markatu gabe idatzi zuten.

VñC (O) ---> VinC (T)

Diptongo ondoren kontsonantea dagoenean ere gertatzen da aldaketa hori:

zeñzuc 014, 18, 31, 48, *ceñzuc* 51, *ceñ da* 40, 41 (4) baina *edoceymbere* 50: *cein-zuc* T11, 14, 24, 27, 37, 38, 40, *ceinda* 31, 32, *cein da* 31, 32 (2); *bedeñcatua* 053, *bedeñcatua gaitic* 53, *bedeñcatuba* T53, *beñcatuba* 53.

Egercic. Iean ere < ñ > dunak nagusi dira. Baita 1764eko bizkaierazko liburuan (*ceñzuec, ceñzuei*).

Kontsonantea ez baina bokalea doakionean ondorik, berriz, < ñ > nagusi da bai O bai T-n:

ceñen 028, *ceñegaz* 55, *ceñetan* 30, 38: *edoceñec* T21, 64, *ceñi* 22, *ceñetan* 15, 29 vs *ceinec* 38, *ceinen* 22; *gañean* 028: *gañean* T50, *gañeti* 59, *gañeticuaz* 59 vs *ganián* 68, *ganeti* 22; *baño* 027, 39, 56... = T21, 30, 45 (2), 54.

Hala ere, badira < n > dunak bai O bai T-n:

erreinua 036, 62, *erreinadu* 32 = *erreynuba* T24, 53, *Erreinuba* 52 (2); *Seina* T64, 65, 66, *seinac* 44, *seinari* 63; *ezainera* T61.

Grafia berak ageri dira *Egerc.* I, II, III eta 1764eko debozio-liburuan ere (adibidez, azken honetako *baño*, *oñen*, *soñeco*, *-raño*, *ceñV*, *señV* baina *erreinu*). Honetan ere Larramendiri jarraitzen zion, zeinek *oñac*, *baña*, *baño*, *ceña*, *soñeco*, *-raño* idazten baitzuen (*i*-dunak gutxiago dira), Kardaberazek dioen bezala. Markinarren artean bi joera nabarituko dira: bata *VñV*, hots, *-añ-*, *-eñ-*, etab. (i gabe), J. A. eta J. J. Mogelengan. Bestea *VinV*, hau da, *-ain-*, *-ein-* etab. Pr. Bartolomegan, baita Fr. P. Astarloagan.

Hitz bukaeran *-in* nagusi da bai O bai T-n:

eguin 03, 16, 25, 54 eta beti: *eguin* T13 eta beti; *arin* 043: *arin* T33; *atseguin* 053, 56, 57; *atseguin* T51; *jaquin* T14, 71; *utseguin* T72; *eraguin* T63; *ciquin* T71; *bardin* T63, 67; *baldin* T66: *gueijeguin* T46; *ecin* 037, 56, 58.

Egerc. Iean *-in* nagusi da hitz gehienetan, zenbait zalantza badiren arren (*Egerc.* Iean [Coplas] *eguiñ/eguin*, *eciñ/ecin*). *Eusq.ber.on.*-en < ñ > zalea izan eta hala idatzi arren (*eguiñ*, *jaquiñ*) ez dirudi letra horren beharrik ikusten duenik testuinguru horretan. 1764ko debozio-liburuan *miñ*. Larramendiren euskarazko zatietan ere *-in* nagusi da (soziat. *-(ar)equin*, *eguin*, *eguiñ*, *jaquin*, *ecin*, *nadin* baina *miñ*), zalantza batzu izan arren. Markinarrek eta Añibarrok ere 1821ean halatsu idazten dute.

Albokariari dagokionez, bokalarTEAN *ll* dugu nagusiki bi edizioetan, hots, *VillV*:

illa (muerto) 06, *illac* 27/*ilac* 12: *illa* T68, *illac* 21, 35, *illaren* 65, 68 (2); *nescatillac* T67: *milla* T72; *eguillia* T5, 18, *eguilliari* 31; *ibillune* T71, *ebillen* 66; *billa-cunzia* T69.

Testuinguru honetan Kardaberazek —Larramendik bezala— *ll* idazten du usuenik baina badira < l > dun adibideak ere. 1764eko bizkaierazkoan hitz gehienetan *-ill* nagusi den arren, beste batzutan ez da hala (*ibili*, *ilic*, *erabili*). Añibarrok *Escu-liburua*-ren 1. edizioan (1802) *ll* erabiltzen badu ere maizenik, 1821ekoan aldatu eta *l* hautatzen du. Beste testuinguruetan ere (hitz bukaeran nahiz ondorik kontsonantea doakionean) askozaz gutxiago erabiltzen du *ll* 2. edizio horretan.

Hitz bukaeran, kontsonante ondoren, *-ill* ageri da bietan, dauden kasu apurretan: *ill* (morir) 03, 20, 26, 27: *ll* T3, 5, 20, *ill* batec 68 baina *il* 63.

Egerc. Iean *-ill* azaltzen da ia beti (*ill* mes, morir, *humill*). 1764eko bizkaierazkoan zalantza dago (*umill* baina *isil*, *Gentil*), Larramendigan bezala (*Dic.tril.* ccjv *isill*, ccjv *dabill* baina *Azk.serm.* (1737) 2, 4, 7, 14, 19, 20 (2), *il*, morir).

Ondorik kontsonante bat duenean zalantzak dira T-n: *ilteco* 027, *iltea* 41, *ilten* 51: *ilteco* T21, *iltia* 32, *ilten* 40/*illda* 65, *ill-dan* 68, *illtera* 68.

Kardaberazek ere baditu, *Egerc.* Iean nagusi bait da *ll* eta areago II, III.ean baina Larramendik, adibidez, ez zuen, ziur asko, beharrezkotzat jotzen testuinguru horretan, hitz bukaeran bezala: *Azk.serm* 10 *iltzea*, 11 *iltzeac* (baina *gallentzen*, *dollorqueria*, *masallecoac*... nagusi dira, i gabekoak bezala, agian).

6. Sistematiakoak ez diren beste aldaketa batzu

O-n < b > z idatzi ohi diren zenbait hitz T-n < v > z idazteko joera bat dago, latinez ere hala idazten direnean. Horietako batzutan T-n < v > dago beti edo ia (*vici*, *vicitza*, *viztu*):

biciac 06, 12, 27/*viciac* 45, *biciaren* 25, *bici* 54, *biciaz* 39: *vicijac* T5, 21, 35, *vicijaren* 19, *vici* 10, 30, 44, 69, *vici-moduba* 19; *bicitza* 07, 53, *bicitcea* 7: *vicitza* 6, 43, 74, *vicitzia* 6, 65, 71 (2); *biztu* 027, *biztuzan* 6, 27: *viztuzan* 5, 20, *viztuco* 23, *viztuera* 6; *berba* 015, *berbeac* 35/*verbaz* 41, 65: *verba* T12, 32, 65, 71/*berba* 12, 23, *verbiac* 27, *verbaz* 32, *verbiac* 55, *verbac* 64, *verben* 59.

Beste batzutan zalantza dago edo < v > dunak ere badira, behintzat, nahiz eta < b > -dunak nagusi izan (salbu *vitarte*):

bide 081, *bideti* 81: *videti* T67, 70, *vide-urco* 70/*bide* 40, 56, *bide bagacoric* 7; *Jaquinvidia* (izenburuan), *jaquinvide* 62, *eguinvide* 69/*escabide* 24, 26, *escabide* 24, 26 (2), *ezaubide* 70; *bitarteco* 07: *vitarteco* T6, *vitarte* 38, *vitartez* 37/*bitartecotzat* 74; *vorondatea* 032 (3), 60 (2), *vorondate en* 42: *borondatia* T4, 25 (2), 49, 60/*Vorondatya* 50, *vorondate* 58; *vorondatez* 04, 7: *borondatez* T37/*vorondatez* 72; *vorondatezcoac* 047: *borondatezcuac* T37.

Aldiz, latin antz edo eredu ortografikorik ez duten hitzetan, < b > :

biot (sic) 03: *bijotz* T52, 54, 56/*vijotz* 3, *bijotza* 23, 26, *bijotzeco* 42, *Bijotzeco* 51, *biotzeco* 70/*viotzeco* 60, *bijotzeti* 52, 53.

Noski, < v > z idazten da latin edo gazteleratiko hitza, hizkuntza horietan bezala:

virtutez 036, *virtuteac* 48: *virtutez* T28, *virtute* 38 (2), 48 (2), *virtutiac* 37, 53, 60; *servidu* 09, 59: *servietaco* T11, 49, *servietan* 56; *sobervia* 055, *soberviaren* 57: *soverbija* T44, 45, *soverbijaren* 46; *vengau* T64; *vicio* T46; *visitau* T35; *venialac* (= 050) T39, *venialtzat* 71; *salva* 083 (2): *salvan* 37, *salvadu* 19, *salvètiarren* 9, 67, *salvetian* 67, *salvadoria* 9, 18/*salbau* 63, 72 (2).

Kardaberazek < b > hobesten zuen "Eusquerazco itcetan", *Eusq.ber.onac*-en 24-25. or. eta *Jesus, Maria ta Joserren devocioa* ...-ren ikustatzaileei (cfr. Telletxea Idigoras "Larramendi y Cardaveraz" aipatua) adierazi bezala, nahiz eta ikusi dugunez, berak ere latinaren eta gazteleraren usadioa kontutan izan. *Egercicioac* I, II, III.ean < b > erabili ohi du euskal hitzetan. *Jesus, Maria ta Joserren devocioño batzuc* bizkaierazkoan ere (1764) dotrinako grafia berak edo antzekoak agertzen dira (*bici*, *vorondate*, *biotza*, *verba*). Ezagutzen dugun gipuzkerazko dotrinan, ordea, haren grafia aldatzen dira (*vicitza*, *vicia*, *borondate*). Larramendiri jarraitzen dio hein batez Kardaberazek, hark < b > euskal jatorrizko omen diren hitzetan eta < v > gaztelerazkoetan bultzatu bait zuen, zalantzatxo batzu gora behera (*bicia*-nagusi dena, nahiz eta *Azk.serm.* (1737) *vici*, *vicitza*, *vizcorra*-, *bide*, *servitzari*, *vicioen*). Olaetxeak, aldiz, < v > hobesten du (1763ko ediz. "Avisoa"). Geroago, J. A. Moglek alferrekotzat jotzen du < v > (*P. Ab.* "Nomenclatura"), nahiz idazterakoan bere zalantzak dituen, eta *Conf.Ona*-n

< b >ren aldeko joera nabaria erakusten du (*bicitza, biztu, bijotz...*). Jokabide hau, gutti gorabehera, Añibarrok bere *Gramatica bascongada*-n adierazi zuen bera da: "Ninguna voz (sic) bascongada trae consigo V consonante, sino B: *barria, biotza, bicitza, bizcaya, zabala...* Con todo, algunos escriben con V consonante las voces que la tienen en latín o en castellano, v.g. *videa, vicitza...* via, vita". P. P. Astarloa < v >ren aurka ateratzen da euskal alfabetotik baztertu ("letra defectuosa e intrusa ilegítimamente en su alfabeto" *Disc.Filos.*, 1881, 23) eta < b > bultzatuaz, J. A. Zamakola duela jarraitzaile. Eta Añibarrok ere bere *Escu-liburua*-ren 2. edizioan (1821) jokaera aldaturko du, aurreko edizioko < v >en ordez < b > jarriaz (cf. B. Urgell aip.art., 372-376).

Mb (eta *mp*) ageri da O-n, Kardaberazek hala arautu (*Eusq.berr.on.*, 27) eta idatzian betetzen duelarik, Larramendi bere maisuak bezala, "euskarazkoak" omen diren hitzetan bederen. Baita T-n ere, salbu bereizitako hitzetan (*Combat* baina *Eguin bedi* 4) edo elkartuetan (*jaquinvidia*, izenburuan, *eguinvide* 69).

< H >rik ia ez da ez O ez T-n. Kardaberazek ez zuen horren beharrik ikusten gipuzkera eta bizkaieraz bederen, hitz batzutan gutxi edo asko erabili arren: *humill* eta eratorriak, *hura, heredero...Egercicioetan; behar, hau* O-n (gipuzkerazko dotrina ezagutzen dugunean gehiago dago baina egileaz bestek moldatua da liburu hori). Horietako batzu, erdaratikoak, datoz T-n, O-n ez bezala:

humildadia T46, *Humildadiaz* 47, *humildadez* 27; *honraduba* 24, *honràn* 32 vs *onrriari* 7, *onrra* 67; *herederu* 38.

Azentuari dagokionez, O-n ez dago ia. T-n, aldiz, eurrez ageri da. Zalantzan, kasu frankotan: *dà/da*, baita *dirà/dira* (lehena usuago) galderetan; *dà/da, dirà/dira* (*biar dà, biar dirà* maizago), baieztapenetan; *badà/bada*(pues); *dagò/dago, derichò/dericho*, haiek *dabè/dabe* (*dabè, dabèn* usuago baina *deutsègun* azentugabea baino urriago). Beste batzutan azentudunak gabeak baino ugariago dira (gen. pl. -èn- salbuespenekin, adib. *guztien-*, nom. pl. *onèc*). Beste hitz, atzizki edo adizkietan gabeak ugariago dira. Ez dugu adibiderik jarriko ez luzatzearren. Jakina denez, Kardaberazek azentua gutxi erabiltzen du (*Egerc.*, *Eusq.ber.on.*). T-ko zenbait frankotan ageri dira, adibidez, J. A. Mogelengan (*dà, dirà...*). Añibarrori dagokionez, *Gramática* eta *Escu-liburua*-n (1802) azentu larramenditar eta bereizgarria erabiltzen bada ere, 1821ean ezabatzen du.

Azkenik, hitzen lotura edo bereizketari dagokionez, O-n izen eta deklinabide kasuak, bederen, bereizteko joera nabaria dago eta T-n elkartzekoa. T-n, gainera, gidoia erabiltzen da, franko aldiz, kasu batzuetan (izen eta deklinabide-atzizki, adizki, elementu enklitiko). Ezagutzen dugun Kardaberazek gipuzkerazko dotrinan ere antzera gertatzen da. Larramendik, bere zentsuran, izen eta kasuak elkartu baina aditz nagusi eta laguntzailea berezi behar direla oharrerazten dio. Kardaberazek onartzen du esana baina izen eta kasuak bereizteko joera azaltzen du berriro ere, 1764eko bizkaierazko debozio-liburuan behintzat, lehen baino gutxiago izan arren. Aditz kontuan kasu gehiago egin ziola dirudi.

Morfologia

Gen. s. -en (O) ---> -aren (T)

Genitibo singularrean O-n -en dugu usu, pluralarekin nahaspidea sortuaz. Adibide batzu soilik:

Jaungoicoen 031, 18, 21, 27, 32, 44, 48, 56 (2), 62, *Jaungoicoenac* 44: *Jangoicuaren* T10, 21, 34, 38, 52, *Jangoycua-ren* 16, 45; *pecatuen* 03 (sing.?), 52: *pecatubaren* T3;

eguijazcoen 010: *eguijazcuaren* T8; *santuen* 11 (etorrera s. beguirà), 25, 61, 63 (Espiritu S.); *Santen* 18 (Elessa Ama S. Mandamentuac)/*Santearen* 19: *santubaren* T19 (s. zain), 51, 53 (Espiritu S.); *cristiñauen* 013 (2): *cristinaubaren* T11 (2); *Cristoen* 013, 28: *Cristoren* T11, 22; *demonioen* 025, 54: *diabrubaren* T44, *Diabruaren* 19; *lurren* 06: *lurraren* T5; *arguien* 03: *arguijaren* T3; *obispo en* 053: *obispuaren* T43; *Jaquintasun en* 060: *Jaquiturijaren* T50; *embidia en* 057 (2): *embidijaren* T47; *Gula en* 057: *Gulerijaren* T47; *dagoanen* 036: *daguanaren* T28; *dabenen* 051 (eguiten d. arimia): *dabenaren* T40.

1764eko bizkaierazko debozio-liburuan Kardaberazek bereizketaren beharraz iharduten du espresuki "Iracurle bizcaitarrari" hitzaurrean, bere jokabidea aldatuaz (ezagutzen dugun gipuzkerazko dotrinan ere bereizten da).

Noski, *-aren* ere bada O-n eta, gainera, horietako zenbait T-n *-co* bihurtzen dira:

Arimearen arerioac 057: *Arimaco Arerijoac* T47; *Gorputz en Sentiduac* 059: *Gorputzeco cenzunac* T49; *Arimearen Potenciac* 060: *arimaco almenac* T49; *Elessaren* 56 (E. Mandamentu), *Santearen* 19 (Elessa Ama S. Sacramentuac): *Elisaco* T45 (E. Mandamentu), 15 (E. Sacramentubac).

onen, aen, aec, gure, zure (O) ---> *bere, eurac, euren, gueure, ceure* (T).

O-n pertsona izenordain eta erakusleek genitiboan forma normalak dituzte. T-n, ordea, bihurkari geninik azaltzen zaizkigu:

Onen 058 (Mundua ganic celan igues eguitenda? Er. Onen pompa..., 36: *Bere* T47 (Bere andiuste...; *Aen* (haren) 011 (jatsi zala infernu etara, eta aen etorrera santuen beguirà... 23, 26 (2), 36, 38: *bere* T9 (...bere etorrera...), 18, 20 (2), 28, 30; *aec* 062 (Zorionecoac negar eguiten dabena, cerren aec consoladuac izango direan): *eurac* T52 (Zorijonecuac ...cerren eurac ...; *aen* (haien) 048 (Ce gauza dira Sacramentuac? Er. Dira ...aen bidez ...), *aena* 62, 63: *euren* T37 (Dira ...aguiuri batzuc, euren vitartez ...), *eurena* 52, 53; *gure* 05 (parcatu eiguzuz gure zorrac guc gure zordunai ...), 21, 31 (3), 33 (2), 36, 37, 49, *gurea* 7 (esperanza gurea. Salvea): *gueure* T4 (...gueure zorrac guc gueure zordunai...) 16, 23 (2), 25, 26, 27, 28, 38, *gueuria* 6 (2) (esperanza gueuria, bitarteco gueuria. Salvia), 26 baina *gure* 031 (Nun dago gure Jangoicoa?) = T23 (Nun dago gure Jangoicua?); *zure* 08 (eracutsi eiguzu Jesus zure sabeleco ...): *ceure* T6 (eracuscuzu Jesus, ceure sabeleco...

Nor ere erabili arren, *cein*-erako joeratxo bat dago T-n:

... *nor* da Jesu Christo? 025: *Ceindà* Jesu Cristo? T19; *Aita Santua nor* da? 028: *Cein* da Aita Santuba? T22; *Virgina Maria ... nor* da? 036: *Cein* da Ama Virgina ori? T27.

Adiz laguntzailearen erro *-gui-* ---> *-i-* (T)

ezcaguzala 034 (ichi e.): *ezteigula* T26 (ichi e.); *daguzala* 032: *daijala* T24; *dagueizan* 055: *daijezan* T44; *gaguzuz* 05, 14, 34: *gaizuz* T4, 12, 26; *gaguzan* 014, 15: *gaizan* T12(2); *gaguzala* 034, *gaguitzala* 65: *gaiuzala* (sic) T26, *daguzala* 082 (al d.): *aldayala* T70; *deguiogun* 036 (erreverencia d.): *daigun* T28 (erreverencia d.); *eguiozu* 038: *eiozu* T29; *eguiuzuz* 033: *eiguzuz* T25; *leguiguzala* 033: *deiguzala* T26.

T-n ere badira *-gui-*dun zenbait: *eguizu* 08 (Erregutu e.) = T6; *eguidazu* 018 (esan e.) = T14 (essan e.); *eiguzu* 034 (ez e.) = T26.

Zenbaitetan, **edin, izan, egin* aditz laguntzaileen *-que-* alegiazkoa, O-n agertzen dena, T-n desagertzen da:

leiteque 083 (*salva l.?* Er. *Ecin salva l.*): *leitè* T72 (*salbau l.?* E. *Ecin salbau l.*), 60 (*etorri l.*); *lizateque* 051 (*ondo l.*), 81 (*condenauco l.*): *lizate* T42 (*ondo l.*), *liritez* T58; *leique* 083 (*salatu l.*), *leiquee* 0106; *lèy* T64 (*batiatu l.*), 63 (*enqui l.*), 66 (*esan l.*).

Aditz izen deklinatua: *-ete, -etea, -etan, -etara, -etaco/-tcera, -tceco* (O) ---> *-t(d)utia, -t(d)uten, -t(d)uteco, -t(d)utera* (T):

parquetea 045: *parcatutia* T35; *parquetaco* 050: *parcatuteco* T39 (3) baina *parcaetan* 04, 5: *parquetan* T4, 26 eta *parcatuten* 052 = T42; *sinisetan* 020, 21, 28, 39: *sinistuten* T16 (2), 21, 30; *sinisetea* 020, 49: *sinistutia* T15, 38 baina *sinisetan* 06, 7 = *Sinisetan* 5, 6; *adietan* 013, 26, 41: *adituten* T11 baina *adituten* 041: *adietan* T20, 32; *obedecietara* 028: *obeidutera* T22; *aurquietan* 050: *arquituten* T39 vs *arquietan* 13; *ezconetaco* 054, 55: *ezconduteco* T44; *artcera* 03: *artutera* T3; *quentceco* 055: *quenduteco* T44; *esueqtea* (sic, *esquetea*-ren ordez) 030: *escatutia* T23; *batea etan* 050: *batiatuten* T39; *confirma etaco* 050: *sendotuteco* T39.

Alderantzizko adibide batzu ere badira, adibidez *-duten* O-n edo *-etara* T-n:

aguinduten 042, 44 = T32 (3), 33, 34, 42; *ceñatutera* 03; *ceñatuten* 015 = T12; *ostutea* 09: *ostutia* T7; *adituten* 013: *adietan* T11; *escatuten* 032, 33 = T25 (2); *escatuteco* 035 (2) = T27 (2); *juzguetara* 012: *juzguètara* T10; *servietara* 013: *servietaco* T11; *adietan* 026 = T20; *adituten* 041: *adietan* T32.

Emon aditzean O-ko *emaite-* T-n *emote-* bilakatzen da: *emaiten* 023, 24, 34, 111: *emoten* T23, 24, 26, 56; *emaitea* 029, 45, 46 (3): *emotia* T32, 36 (3), *emaiteco* 048, 54 (2), 55 *emoteco* T10, 44; *emaitera* 012, *emaite agaiti* 25.

-adu partizipioa (O) ---> *au* (T)

libradu 04 (3), 5, 19, 34 (2): *librau* T3, 4, 12, 26 (2) vs *libradu*; *visitadu* 046: *visitau* T35; *comulgadu* 044: *comulgau* T34; *obligaduric* 03: *obligauric* T3; *erreinadu* 032: *Aguintau* T24 baina *salvadu* 025: *Salvadu* T19; *alabadu* T28; *adoradu* T30.

Adizki trinkoak erabiltzeko joera bat bada T-n, aditzok O-n ere badiren arren. Alderantzizko kasuak ere inoiz gerta daitezke:

ecarten deuscuzan 034: *dacarguzan* T26; *irauten dabenari* 024, *irauten dabenac* 39: *diraubenay* T18, *dirauben* 64; *icusi eztoguna* 049: *eztacusuna* T38 baina *dacusun* 038, 47 (= T29, 37), *dacutsuz* 090, *dacust* 112, *gozetan dagozan* 037 (Jangoicoa g.d.): *dacusen* T28 (J.d.); *eracutsi eiguzu* 08, *iracasten deuscun* 020: *eracuscuzu* T6, *daracusun* 16; *perseguietan gaituzan* 016 (gure arerioac ...p.g.): *darraicuzan* T13 (d. gueure arerijuac); *daguigula* 032: *eguin daigula* T25; *digula* 033: *emon deigula* T25.

T-n ohitura adierazteko partiz. + *eroan* (*darua, darue* ...) perifrasi agertzen da, zati erantsi baten gehienbat ("Jaquinvide biar andicua...", 62-68) O-n ez bezala:

-ten 065 (Baquezco obrac euracan, ta besteacan eguiten dituezanac, 48 (emaiten d.): *daruecuenac* T54 (Euren burubai, ta bestenai baquia emon d.), *darue* T38

(emon d.); *darue* T64 (euqui d.), 72 (utseguin d.); *daruez* T64 (isildu d.); *daruan* T64 (diadar eguin d. pecatuba, eta Jayncuac firme castigau oy dabena) baina oi 040 (essan o.) = oy T64 (castigau oy dabena).

O-ko *deuste-* T-n *deutse-* eginik aurkitzen dugu:

deustegu 037 (bear d.); *deutsegu* T28 (biar d.); *deusteguzana* 033 (d. leguez); *deutseguzan* T25 (d. leguez); *deustegun* 05, 33: *deutsegun*-leguez T26 baina *deustegun* 058 (Igues eguin bear *deustegun* Arimearen Arerioac) = T47; *deustegula* 049: *deutsegula* T39 (eguiten d.); *deustezu* 036, 55: *deustezu* T28, 45 baina *deutse* 01 (dediuetan d., izenbur.).

Hitz ordena

Galderetan galdetzaileak eta aditza, batez ere, O-n atzera bota ohi dira normalki. Aurrera, perpaus hasieran, ordea, T-n. Adibide batzu jarriko ditugu soilki, hitzen ordena-aldaketa orokor honen erakusgarri:

Irugarren egunean celan biztuzan? 027: *celan viztuzan irugarren egunian?* T20; *biciac, eta illac juzgaetara noss etorrico da?* 027: *Nos etorrico vicijac ta illac juzguetara?* T21; *Mandamentu onetan cer aguinduten da?* 042 (2): *Cer aguinduten jacu orretan?* T32 (3); ...*eguiazco proposito beardana badauco?* 082: *badarua benetaco proposituric?* T70; *Jesu Christo jaioten icusi cenduan?* 020: *Icussi cenduban jayotcen Jesu-Christo?* T15; *oraciñoen artean onena ceñ da?* 031: *Ceinda oracinoe guztien artian onèna?* T24; *Baia cegaiti asieran lenengo esan dozu, Aita gurea...* 034: *Cegaiti essan dozu asieran: Aita gueuria...* T26; *Confirmaciñooco Sacramentua cetaco da?* 050: *Cetaraco da Confirmacinoeco S.?* T39; *Encarnaciñooco misterioa cetan dago?* 068: *Cetan dago Encarnacinoeco Misteriua?* T57; *Justicia gaiti persecuciñua daruenac norzuc dirà?* 065: *Nortzuc dira ciur dabilzalaco gorrotaubac?* T54; *Caridadearen contra noss dirà?* 056; *Nos dirà orren contra?* T45.

O-n, batzutan, galdetzaileak perpaus hasieran doaz, ondoren subjektua, objektua edo beste osagarriak eta azkenean aditza:

Cetaraco gueiago Mandamentu onec obliguetan gaitu? 039: *Cetara gueijago obliguetan gaitu aguindu onec?* T30; *Noc jai egunac gordeetan ditu?* 041: *Noc gordetan ditu Jaijac?* T31; *Cegaiti Capitalac dei eguiten deustezu...*? 056: *Cegaiti deituten dira Capitalac...* T45; *Celan lurrea (sic) poseiduten dabe, edo dira orren iabe...*? 064: *Celan mendetuco dabe lurra?* T53.

Erantzunean galdegaia perpaus bukaeran jarri ohi da normalki edo usu O-n eta hasieran T-n:

Cer escatuten dozu ...? E. *Jangoicoen icena mundu guztian ezagutua ta onradua izan dedila* 032: *Ezagutuba ta honraduba izan dedila Jangoicuaren icena mundu guztian* T24; *Cer...*? E. *Jangoicuac gure arimetan ... erreinadu daguiala* 032: *Aguintau daijala Jangoicuac...* T24-25; E. *Pecatua originala, edo iatorrizcoa...* quenteco 050: *Quentzeco pecatu ...* T39; E. *Elesse aren diñaco Ministraac, celan diran Sacerdoteac ... ordenduteco* 054: *ordenduteco ...* T41; E. *Penitenteac bere pecatu mortal guztia confessore ari bear dan leguez esatea* 082: *Esatia pecatu mortala alan jaquina, celan ...* T71; E. *Gauza guztien ganean Jangoicoa amaetea* 039: *Maite zatia Jangoicua gauza ...* T38; E. *One ganic igues eguitenda, eta au vencietau da gogortasun, disciplina, ta baraurrac gaz. Arerioric andiena au da, cerren Aragia (sic) guganic ecin quendu dogun* 058: *Gorputza ecijaz, azpiratubaz,*

luari ta janari cerbait quenduta, T48. Pelliburuzco ibillerac eragotzita. Au da arerijoric andijena, cerren ecin alderatu guinaijan guganic T48; Memoria ... ceta-co emon euscun? E. Beragaz ... comuta gaitean 060; Gomuta guendizan beraz T50.

Perpauus kausalei dagokien aldaketa ez hain orokor bat: *Cegaiti* galdetzaileri erantzuterakoan O-n *cerren* aurrera baina aditza perpauus bukaerara bota ohi da gehienetan. T-n aldiz, aurrera aldatu ohi da, *cerren*-en ondorik doala maizenik (aditz laguntzaileri *-laco* erantsia ere agertzen da batzutan T-n, O-n ez bezala):

... *cerren Cristo crucificaduaren irudia dan* 013: *cerren dan Cristo curutzian josijaren irudia* T11; ... *cerren gauza guztiac ecebere eceti eguin cituan* 023: *cerren atera cituban ezeberetic gauza guztiac* T18; ... *cerren Espiritu naste baguea, edo purua dan* 024: *cerren dan Espiritu uts garbija* T18; ... *cerren justiciaz zor ez tirean* 046: *cerren ez tirian zor justicijaz* T36; ... *cerren Misericordia alcanzaduco debèn* 062: *cerren arquituco daben misericordija, edo erruquija* T52; ... *cerren onec Jangoicoa icusico dabèn* 062: *cerren icusico dabèn Jangoicoa* T52; ... *cerren ceruetaco erreimua aena izango dan* 063: *cerren eurena izango dan Cerubetaco Errey-nuba* T53; ... *cerren bicitza onen Zoriona, ta besteco en esperancea onetan dagoan* 065: *cerren eurretan daguan ...* T54. *Onai gloria emaitera cerren gorde cituezan ...12 onai... gorde citubelaco* T10; *guestoai... .. cerren gorde eteituezan* 012: *gorde etzitubelaco* T10; *cerren ... ilten daben* 051: *ilten dabelaco ...* T40.

Lexikoa

Sail honetan gertatzen da aldakuntzarik nabarmenena. Jakina denez, Kardaberaz ez da oso garbizalea. T-n erdaratiko hitzak ez dira erabili nahi eta horien ordez euskal hitz garbiagoak datoz:

amaetea 08, 38, 39, *ameteco* 60: *maite izatia* T29, 30, *maite izateco* 50; *amadutean* 09, 49: *maite izatian* T8, 38; *santificaetea* 09: *Jaijac gordetia* T7; *onretea* (Aita, eta Ama o.) 09, 41: *lotsia gordetia* T7 (gurassuai l.d.) 31; *Glorificadore* 011: *glorija = emolia* T9; *cautiverioti* 025: *mendeti* T19; *principalenac* 021: *andijenac* T16; *justua* 021: *zucena* T17; *Mandamentu* 012, 39: *Aguindu* T10, 30; *Mandamentua* 038, *mandamentu ren* 55: *aguinduba* T29 (Jangoicuaen leguenco ... *aguinduba, aguinduren* 45; *podorèn* 06 (p. bean): *aguindubaren* T5; *santigu etara* 03: *Aitiaren eguitera* T3; *santiguetea* 014, 15: *Aitiaren eguitia* T11, 12; *obra* 04, 6, 16, 49, *obrac* 45, *obretan* 42: *eguite* T3, 13, 32, *eguitez 5 vs obra* 15; *Criadore* 06, *Creadore* 40: *Eguillia* T5, 31; *Crucificadua* 06, *crucificaduaren* 14: *Curutzian josija* T5, c. *josijaren* 11; *erresurrecino* 07: *viztuera barrija* T6; *Misericordiazco* 07 (M. Ama), *misericordiosoac* 62: *erruquiz beterico* T6 (e.b. Ama), *erruquiorrac* 52 *baina Misericordia* 062: *misericordija* T52; *promesen* 08: *aguin sarijen* T6; *erredimidu* 014: *erosi* T11; *usaetan* 014 (señale orrez u.): *eguiten* T11; *deseo* 015, *de-seetea* 9, 42: *gurari* T12, *gura izatia* 7, *gura izan* 32; *pelliguru an* 016 (tentacino edo pelliguru an): *bidàune donguetan* T13 (tentacinoe, edo b. d.); *banoan* 08, *vanoan* 40 (2): *alperric* T7, 31 *apartetaco* 081, *apartetan* 82: *alde eguiteco* T70, *aldeguiten* 70; *esperetea* 049: *icharotia* T38; *erreinadu* 032: *Aguintau* T24; *mantenimientua* 033: *janarija* T25; *Comunioa* 028; (santuen C.): *alcarren eguite* T21 (Santubèn a.e.); *Ministroac* 038: *Servitzarijac* T29; *pecatu eguin* 039: *uts eguin* T30; *consoletea* 045, *consoladuac* 63: *poztutia* T35, *poztubac* 52; *errescatetea* 046 (cautiboac e.): *ascatu-eraguitia* T36, (cautibuac e.); *bidezco pobre, edo pelegri-noari* 046: *erromesai; necesidadezco edo bear bearrac* 047: *nai ta nai ezcua* T37; *menosprecioz* 047: *ecetan ez euquiz* T37; *Catoliquea* 07 (Elessa Santa C.): *guztientzacua* T6 (Eliza Ama Santa g.); *emendetaco proposituaz* 052: *onduteco gogo...* T42; *Confessiño generalea* (sic) *gaitic* 052: *Ni pecatarija essanaz* T43; *Matri-*

monioco 054 (*M. sacramentua*): *Ezcontzaco* T44 (*e. Sacramentua*); *ira en* 057, *Iraric* 63: *asserracunciaren* T47, *Asserreric* 53; *oraciño* 058 (o., ta *humiltasunagaz*): *Jaincuari erregutubaz* T47 (*Humildadiaz, ta J. e.*); *sentidnac* 059: *cezúnac* T49; *miembroac* 060, 28: *zatiac* T49 (*gorputzeco z.*), *zaitiac* (sic) 21; *Fortalezaren* 061: *Sendotasunaren* T50; *Mansotasuna* 061: *Biguntasuna* T51; *espliquetan* 047: *adierazoten* T36; *ponpa, ta vanidadeac* 058: *andiuste, ta arrotasunai* T47.

Edo-k beste bide bat eskaintzen du eta T-k, batzutan, O-n datorren erdal jatorrizko hitza ezabatzen du. Adibide gehiegi jarri ezinean, hona zenbait:

Aguinde edo mandamentuac 08: *Aguindubac* T17 (*Jangoicoaren leguenco A.*); *irudin, edo figurea* 024: *irudiric* T18; *batu, edo uniduric* 027: *batuic* T20; *naguitasun, edo pereza ...* 057: *naguitasuna* T46; *jai egunac gorde, edo santifiquetea* 041: *Jaiac gordetia* T31; *necesidade, edo premia* 041: *premina* T31; *illac beatu, edo enterateeta* 046: *illay lurra emotia* T36; *pecatu originala, edo iatorrizcoa* 050: *pecatu jatorrizcoa* T39; *Bienaventuranzac, edo Zorionac* 062: *Zorijontasunac* T52.

Beste batzutan, hitz horri baliokide garbiago bat erasten dio:

Misterioric andien, edo principalenac 021: *Misterio, edo sinisgueiric andijenac* T16; *Misericordiazco obrac* 045: *Misericordiazco obra, edo erruquizco eguinac* T35; *Criadoria* 023: *egullia, edo Criadoria* T18; *Sobervia* 055: *Andiuste, edo Soverbija* T44; *Luxuria* 055: *loiquerija, edo Luxurija* T44, ... *edo lujurija* 46; *envidia* 055, *enbidia* 57: *ondamuba, edo embidija* T45, ... *edo imbidija* 46; *Potenciac* 060: *Almenac, edo Potencijac* T49; *Fede au autortu edo confesetaco* 020: *fedia, edo sinistutia autortuteco* T15; *Justiciaren* 085: *Ciurtasunaren, edo Justiciaren...* T54; *Ciencia en* 061: *Ciencia, edo aitutiaren* T50; *Castidadea* 061: *garbitasuna, edo Castidadia* T51.

Perifrasi eta beste esapidez ere baliatzen da T:

combatietan, eta perseguietan (arerioac) 016: *goitu, ta galtzèco azmoz* T13 (*darraicuzan gueure arerijua g...*); *obligaduric (jaquitera o.)* 018: *biarditu* T14 (*jaquin b.*); *pensetaco* 060: *goguan erabilteco* T50; *fielèn Congregacio, edo batzarra* 028: *Fiel guztiac batera arturic* T22; *Templanzea* 057: *jan, edanian beguiratuba izatia* T47; *bardina* 027 (*gloria b.*): *adina* T21 (*Aitac a. gloria*); *Salve* 07 (2) (*S. Erreguina*): *gorde* T6 (*Jaincuac g. zaizala Erreguina*); *agur eguiten* 035: *barri onac emotera* T27; *encomenda* 038 (*e. zaquioz*): *zuzendu* T28 (*z. zaitte beragana*); *posseidu* 062 (*lurra p. edo mampetuco daben*): *mendian euco* T32 (*euren m.e. daben*).

Hala ere, erdarakada gutxi batzu badira T-n:

Continencia T51; *virtute* 53; *paciencia* 47; *embidijaren* 47; *Templancia* 48; *Potencijac* 49; *Ciencia* 50; *Benignidade* 61; *Bienaventuranza* 53; *esperanza* 54; *concienciaco* 69, *concienciac* 72; *maliciaz* 72; *bolsa* 67; *bolsachu* 67; *señaliac* 66; *señaleric* 70; *absolbicinoya* 70.

Bestalde O-ko hitz frankoren ordez beste batzu hobesten dira T-n. Areago, hitzen forma zenbait ere aldatzen dira:

deserrituac 07, *deserri* 78: *erbestetuboc* T6, *erbeste* 6; *orcoro agaz* 014: *erpurubaz* T11; *acabua* 021, *acabatuan, edo azquenean* 027: *azquena* T17, *guenian* 21; *gura* 25: *nabi* T19; *doatsu* 037, *doatsuac* 32: *zorijoneco* T28, *zorijonecuac* 25; *bertati* 52: *beriala* T42; *umeac* 054: *seinac* T44; *iracastea* 045, *iracasteco* 30, *iracasteleari* 29: *eracustia* T35, *eracusteco* 23, *eracustlai* 22; *alcetea* 030: *jasso* T23; *escari*

031, 32, 33, 34 (2): *escabide* T24 (2), 25, 26 (3); *gubernuan* 042: *aguintaritzan* T32; *debeaetan* 043: *eragozten* T33; *ordena* 048, *ordenaren sacramentuba* 054: *Ordia* 37, 44; *guisatara* 014 (*ceimbat* g.): *modutan* T11 (*cembat* m.); *baia* 05, 24 *etab.*: *baña* T4, 18 *etab.*; *guestoti* 03, *guestoetatic* 15: *gaistuetati* T12; *deungaro* 043: *dongaro* T33, *deunguetatic* 3; *becatarioc* 06, 11, *becatari* 87: *pecatarijoc* 5, 9, *pecatarija* 55 (2); *gucian* 016, *guciz* 65: *guztian* T13, *guztia* 55; *Angueru* 036, 37 (3): *Aingeru* T27, 28, 55; *ceimbat* 013, 51, 52, 77 / *cembat* 18, 69: *cembat* T11, 40, 42, 62, 69 / *ceimbat* 11, 58 (3), 66, 68, 69.

Olaetxearen dotrinaren 1780ko edizioa ere (Vitoria: Th. Robles eta Navarro) lexiko aldetik garbizaleagoa da, ohargarri denez.

P. S. 1783ko edizioaren ezaugarriak kontutan izanik beraren paratzailea J. A. Mogel izan zitekeela susmatzen genuen, nahiz eta ziur jakin ez. Oraintsu, Kardaberen izenpean datorren dotrina hau markinar idazlearen izenpeko eta izenburu bereko dotrina laburraren edizio batekin konparatzean (*Cristinaubaren jaquinvidea*, Tolosa, Juan Manuel la Lama 1813) gauza bera dela ohartu gara, aldaketa nümüño batzu gorabehera, azkena laburtxoagoa izanik. Markinar idazleak berak ere Asteteren itzulpen bat argitaratua zuela jakinerazten digu 1801 inguruan (*La Historia y Geografía de España ilustradas por el idioma vascuence*, Gaubeka, 1936, 61. or.). Bestenaz, 1783ko edizioan J. A. Mogelen izena ez agertzea ulergarria da kontutan badugu Kardaberaren itzala, baita urte batzu lehenago Inkisizioak epaitu eta zigortu egin duela markinarra.

1783ko edizioaren moldaketa J. A. Mogeli egozteak zenbait ondorio interesgarri dakar. Batetik, bizkaiera literarioaren lehen saioa gertatzen da, egile horren aitzindaritzaz sendotzen eta denbora aldetik aurreratzen duelarik. Bestetik, markinarra gipuzkeraz argitaratzen hasi omen zelako uste eta topikoa desegiten du hein batez. Baita egile honen dotrinen korapiloa erdi askatzen edo laxatzen, dotrina luzearen kontua edo beste laburtuaren testua, hots, Busturiko bikaritzarako laburtuta atera omen zuenarena (*Cristiñau dotriñia*, edo Vinson-en arabera *Cristiñau doctriñea*, Victoria (sic), 1802, *Essai*, Addit. et corr., 576, 69a) ezagutu gabe jarraitzen dugun bitartean. Ohargarria da, azkenik, grafia batzutan Tolosako 1783ko edizioa eta 1813koa nahiz hurrengokoak J. A. Mogelek 1800 ingurutik aurrera bultzatuetatik bereizten direla (adibidez, ez dago bokale biturik eta bai < f >) eta dotrina labur honek, grafien sailean bederen, egilearen hasierako idazlanekin antzekotasun handiagoa duela.